

ПРО КОТІВ У ВІРШАХ І НЕ ТІЛЬКИ

У статті з позицій мовностилістичного та літературознавчого аналізу розглянуто поетичні та есеїстичні твори, наскрізним анімалістичним образом яких є кіт. Показано, що чергування стильових елементів зумовлює особливу жанрову палітру творів, варіативність їх сприйняття реципієнтами різного віку, а отже, викликає нову хвилю інтересу до анімалізму в літературі.

Ключові слова: поезія, есеїстика, анімалістика, образи котів, інтертекст.

У світовій культурній анімалістиці “котяча” тема посіла особливе місце. За рішенням ЮНЕСКО 1 березня відзначається як Всесвітній день kota. Знакові художні, філософські та публіцистичні твори, присвячені цим тваринам, наявні фактично в кожній національній літературі: “Життєві погляди Кота Мурра...” німця Е. Гофмана; “Ваш покірний слуга Кіт” японця Сосекі Нацуме; поезії француза Ш. Бодлера “Кіт”, “Кішка”, “Коти” та присвячена останньому з названих творів наукова стаття ідеолога “нової критики” американця Дж. К. Ренсома; збірка мініатюр “Пограничні історії про кошенят” росіянки Людмили Петрушевської, дайджест “Усе про котів” української школярки Наталії Котигоренко.

Не менш колоритні образи котів у творах Ш. Перро, братів Грімм, Л. Тіка, Л. Керролла, К. Коллоді, М. Булгакова, О. Толстого, Е. Успенського, І. Франка, М. Вінграновського, В. Голобородька... Не так давно соціолог Анна Гандлер видала цікаву збірку есе “Коти як чоловіки. Чоловіки як коти”, де психотипи людей подано у зіставленні з образами котів – знакових літературних (кіт Бегемот, кіт Матроскін, кіт Леопольд, кіт Базиліо, Кіт-Баюн тощо) або символічних персонажів (кіт Шредінгера, кіт у мішку). Американська письменниця Ліліан Джексон Браун створила серію іронічних детективів “Кіт, який...”, головний герой котрих –

журналіст – у спілкуванні з двійком сіамських котів знаходить натхнення для допомоги поліції в розкритті заплутаних злочинів.

2010 року вийшла збірка нарисів “Сто котів, які змінили світ”. Дедалі частіше публікуються праці з фелінотерапії (залучення котів до лікування хвороб), де, зокрема, описано цілительські здатності тварин різного окрасу: чорні коти знімають хронічну втому; білі допомагають при розладах обмінних процесів; сірі – чудові невропатологи; руді – універсали, допомагають при багатьох недугах; кремкові нормалізують біополе людини; трикольорові чудово борються зі стресом та його наслідками [1, с. 34].

Можна продовжити цей перелік до нескінченності, але завважимо ще декілька з найсвіжіших прикладів “котознавства” в українській літературі – видану 2008 року в Луцьку антологію віршів “Кіт Матіфас та інші” й есе Володимира Базилевського “Про котів, собак і культуру серця” (у кн. “Холодний душ історії”, 2009).

В українському фольклорі відбилося доволі неоднозначне ставлення до образу kota. З одного боку, цей концепт увійшов до фразеологічних зворотів і приказок зі здебільшого негативними конотаціями – “як кіт наплакав” (мало), “живуть, як кіт із собакою” (про тих, хто постійно свариться), “купити kota в мішку” (вчинити необачно), “шкідливий кіт”, “знає кицька, чиє м'ясо з'їла”, “коли чорний кіт дорогу перебіжить – чекай напасті” тощо. З другого, саме коти приносять у дім спокій і затишок (“*Ой ти, коте сірий, Вимети нам сіни, А ти, коте рудьку, Та витопи грубку...*”); котам навіть дозволяється заходити до храмів.

Мета нашої роботи – визначити, яким шляхом анімалістичний образ інтерпретується у творах різного жанрового забарвлення (поезія лірична та «наукова», пародія, есе), зокрема перетворюється на символи станів та почуттів героя світової літератури ХХ – початку ХХІ століття.

Фольклорні риси образу kota по-новому відбито у вірші Миколи Вінграновського, що його зараховують до взірців літератури для дітей:

Іде кіт через лід / Чорнолапо на обід.

Коли чує він: зима / його біла підзива.

– *Ти чого йдеш через лід / І лишаєш чорний слід?*

– *Бо я чорний, – каже кіт, – / Я лишаю чорний слід...* [3, с. 248].

Отже, ліричний оповідач Вінграновського трактує образ kota як вісника весни (поряд із традиційною ластівкою та проліском).

Мистецькі концепти у вірші В. Голобородька “Катерина Білокур: виготовлення пензлика”, заломлені крізь вільну віршову форму (чергування дво- та трискладових розмірів із неметричними рядками), показують хвилювання героїні, спонтанну символічність її світобачення, перенесену на об’єкт живої природи:

Подивиться на kota і подивиться на kota.

“Котику мій, братику!”

А той сидить на припічку

Розцяцькований, як опішнянський глечик:

І калачики, і королевий цвіт, і чорнобривці

По ньому цвітуть [6, с. 285].

“Розцяцькований” квітами кіт викликає в ліричного оповідача асоціацію з полотнами іншої української художниці – Марії Приймаченко, завдяки безпосередності, наївності виразу подібними до дитячих малюнків. Привабливість анімалістичного образу kota для адресата поезії В. Голобородько підкреслює утвореним за зовнішньою подібністю порівнянням “як опішнянський глечик”, викликаючи в реципієнта асоціації з багатобарвністю, пишністю, розмаїтою рослинною декоративністю, притаманною кераміці Опішні.

Іншими словами, ліричний оповідач “на одній стеблині вирощує соняхи, дзвіночки, ромашки і лілії небачених форм” [5, с. 6-7], переймаючи

“білокурівську” манеру писання. Тому образ схожого на глечик kota – показ суперечності між народним мистецтвом і життям, вияв полеміки “з тими, хто все, навіть функції мистецтва, зводить до “корисності”, до примітивної заангажованості” [7, с. 37]:

*“Що мені з ним робити, – скрушно промовить мати...
мишею не ловить, тільки дурно годуй,
цілими днями на припічку глечиком сидить,
хоч би на город вибрався та горобців
від соняшників відлякав,
стрижуть його на віхті, а він
хоч би шкрябнувся тобі...”*

Доцільно зауважити, що й мати Катерини у вірші дивиться на kota “очудненим” поглядом, називаючи його “глечиком”, хоча й не помічаючи на ньому квітів [9, с. 61]. Тут багато важить ракурс “відчуті” деталі. У “Виготовленні...” ця деталь – *пензлик* із котячої шерсті, частина семантичного поля “малювання”. Оскільки творчий задум іще не втілено, то пензлик у даному вірші виступає прихованою метафорою мальовничості світу, барви кожного окремого предмета чи істоти, у даному разі – kota.

“Котяча” парадигма художнього мислення може включати й пародію з широким інтертекстуальним наповненням. Так, у пародії А. Бортняка “Котилася торба” на вірші Миколи Воробйова обіграються есеїстика та поезія, сполучуються вірші вільні з метричними, різні об’єкти та ключові образи з доробку пародійованого автора:

*Котилася торба з високого горба.
Вона була набита
сімома копами гречаної вовни.
Якраз прибув на канікули кіт,
учений до того, що добре знав,*

де Крим, де Рим, а де попова груша... [2, с. 14].

Прообразами цього твору стали дві пейзажні мініатюри М. Воробйова – “Вечір” та “Срібна тінь півня”. Авторські метафори у пародії помежовані фразеологізмами та приказками: “сім кіп гречаної вовни” кваліфіковано як натяк на великий обсяг доробку поета; “кіт... знав, де Крим, де Рим, а де попова груша” – визначник поєднання непоєднуваного; у подальшому тексті пародії “тихо... що баран став похожим на нові ворота” – вказівка на високометафоричний (отже, навряд зрозумілий пересічному читачеві) та водночас “тихий” стиль вислову представника “Київської школи”.

Можна звести всі зазначені концепти в образі Ученого Кота за Анною Гандлер: *“Хоч би в якій галузі він працював, його феноменальні здібності знаходять найяскравіший вияв у такій важливій і складній справі, як повчання іншим. Шукаючи та встановлюючи причинно-наслідкові зв’язки, Кіт Учений із полегкістю розбиває на складники всяке життєве явище і так і сипле мудрими порадами. Не враховуючи лише одного – прірви, яка розділяє життя та лабораторію”* [4, с. 90].

Та водночас не можна не зауважити, що прототипом цього кота послужив не лише пушкінський кіт-розповідач казок, а й бодлерівський кіт-філософ, який до кінця не відкриває співрозмовнику-нараторові, та й читачеві, своєї сутності:

Сам поводитир, суддя, натхненник...

Можливо, кіт цей чарівник?

Можливо, кіт цей домовик?

А може, цар у царстві темнім?.. (переклад І. Петровція).

Літературний бестіарій виявляє значну неоднорідність як у жанровому та інтертекстуальному, так і у стилістико-семантичному сенсі. У світовому письменстві наявно чимало прикладів філософічних, глибоко “дитячих” творів про тварин, невіддільних від “дорослої” літератури.

Таким зокрема, є цикл віршів англо-американського поета Т.С. Еліота “Котознавство від Старого Опосума” (інша назва – “Популярна наука про кішок, написана Старим Опосумом”, 1939). Довгий час він уважався другорядним на тлі серйозних філософських шукань літератора. Проте саме завдяки цій книжці поет-інтелектуал потрапив в історію світового шоу-бізнесу і був посмертно удостоєний премії “Тоні” в номінації “Краще лібрето мюзиклу” (йдеться про “Котів” Ендрю Ллойда Веббера).

Зрозуміло, письменник не взявся б до “котячої” теми, якби не поділяв відому у всьому світі любов англійців до кішок. Він не лише тримав їх у себе вдома, а й охоче вигадував, на прохання друзів і знайомих, незвичайні клички їхнім вусатим улюбленцям. Одні з них виходили смішними та абсурдними, але звучними, інші – простими, однак усі вони відповідали котячим характерам.

У цьому контексті значущим у стилістиці Еліотового “Котознавства...” є вживання “промовистих імен”: **Макавіті** – “таємничий кіт”, вірогідне сполучення шотландського префікса “Mac” із іменником “cavity” – “печера, порожнина”, типовий хронотоп пригодницького твору; **Ненажера та Мишозварський** – втілення архетипу одного зі смертних гріхів; **Повторення Закону** – ім’я старезного вельми досвідченого кота; **Рам-Там-Тагер** – “кіт навпаки”, **Морган, Ревучий Тигр** – коти-пірати; **Містофель, Гус** (скорочене від Аспарагус) – коти-любителі мистецтв; **Бастофер Джонс** – завсідник клубів; **Скімблшенкс** – кіт-залізничник.

Серед способів авторського стилю у “Котознавстві...” показовим є вживання великої заголовної літери або виділення слова чи синтаксичного періоду великими літерами (вживання великої букви на початку речень і поетичних рядків, згідно з правилами традиційної граматики та поезики, не враховано). Наприклад:

*The Naming of Cats is a difficult matter,
It isn't just one of your holiday games;*

You may think at first I'm as mad as a hatter

When I tell you, a cat must have THREE DIFFERENT NAMES.

First of all, there's the name that the family use daily,

Such as Peter, Augustus, Alonzo or James,

Such as Victor or Jonathan, George or Bill Bailey –

All of them sensible everyday names [10]

Навіть у цитованому першому творі – “Назвати kota” – звернена до читачів різного віку настанова ліричного персонажа сповнена філософськими мотивами. Передусім це алюзія до тієї глави старозавітної книги “Буття”, де мовиться про те, як Адам давав імена рослинам і тваринам; добір саме *трьох* імен, із яких одне – “*the name that the family use daily*” (“для хатнього вжитку”), друге – “*fancier names [that] sound sweeter*” (“неповторне, шляхетне й чарівне”), третє – “*ineffable effable Effanineffable*” (“потаємне”, що “кіт його знає, та не видає”). Дослівно останній зворот можна перекласти як “невимовне вимовне мовневимовне”, а у виданій 2008 року інтерпретації Івана Андрусика він звучить як “невимовне, невимовенне, таємне... Наймення”.

Це й відгомін тривимірності буття, і данина аюрведичній (можна додати – і слов’янській) традиції давати дітям (а домашні коти також певною мірою діти!) по декілька імен, аби уберегти від злих сил.

Невимушена, щира мова оповідача, витримана у ключі розмовного стилю з елементами словесної гри увиразнюється дієсловами неозначеної форми та модальними:

But above and beyond there's still one name left over,

And that is the name that you never will guess;

The name that no human research can discover –

But THE CAT HIMSELF KNOWS, and will never confess [10].

У своїй, за висловами численних критиків, “несподіваній” книзі Т.С. Еліот не лише творчо переосмислює традиції літературного бестіарію. Показ людського життя через призму котячих манер і повадок, увиразнений поєднанням різних мовностильових засобів, дозволив поетові репрезентувати новий погляд на звичні речі, постаті й характери.

Привабливість анімалістичного образу kota для адресатів поезії – як маленьких, так і дорослих – автори аналізованих у статті творів підкреслюють такими мовними засобами: різними за семантикою звертаннями до читача; утвореними за зовнішньою подібністю порівняннями; добором та чергуванням ситуацій і хронотопів для кожного вірша; у Т.С. Еліота це ще й незвичайні імена героїв – учасників невігядливих сюжетів. Тим самим літератори викликають у дорослого реципієнта асоціації з книгами, читаними у дитинстві, а у юного – бажання відчувати себе співучасником персонажа.

Подібну спробу прочитати образ kota – через синтез концептів творчості Ш. Бодлера, Т.С. Еліота та М. Вінграновського – робить автор цієї статті:

*І срібла тон, і темінь хмари грозової,
Туману містика в ранковому розвої,
Коли тіль-тіль благословляється на світ, –
Всю гаму сірого являє сірий кіт.*

*І – диво з див – бурштин у срібляній оправі,
У хмарі – блискавки сяйні та величаві,
І сонце – крізь туман,
і блиск його – в воді, –
Розплющив очі кіт.*

І світ змінивсь тоді [8, с. 46].

У художній літературі зображення тварин є способом образно-естетичного впливу на читача. Письменники – автори усіх аналізованих у

статті поезій – користуються широко розповсюдженим способом зображення тварин: прийомом антропоморфізму. Представників тваринного світу наділено здібностями до роздумів і переживань, події і людські психотипи в творі розкриваються через сприйняття тварини. При цьому тварини олюднюються так, що часом виявляються лише приводом для міркувань про людські проблеми і характери.

1. Агафонычев В. Анималотерапия. Усы, лапы, хвост – наше лекарство / Владимир Агафонычев. – СПб : Наука и техника, 2006. – 304 с. **2.** Бортняк А. Поетична графологія : вибрані пародії та епіграми / Анатолій Бортняк. – Вінниця : ТОВ “Консоль”, 2008. – 152 с. **3.** Вінграновський М.С. Вибрані твори : в 3-х т. – Т. 1 : Поезія / Микола Вінграновський. – Тернопіль : Богдан, 2003. – 400 с. – (Маєстат Слова). **4.** Гандлер А. Коты как мужчины. Мужчины как коты / Анна Гандлер ; пер. с англ. – М. : ЭКСМО, 2008. – 208 с. – (Энциклопедии про жизнь). **5.** Гоберман Д.Н. Мотиви гуцульського керамічного розпису / Давид Гоберман. – К. : Дух і літера, 2005. – 184 с. **6.** Голобородько В.І. Летюче віконце : поезії / Василь Голобородько ; вст. ст. І. Дзюби. – К. : Укр. письменник, 2005. – 463 с. – (Бібліотека Шевченківського комітету). **7.** Кузьменко О.В. Поетика Василя Голобородька : монографія / Олена Кузьменко. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. – 196 с. **8.** Науменко Н.В. Кіт // Необроблений смарагд : поезії книга третя / Наталія Науменко. – К. – Дрогобич : Посвіт, 2013. – С. 46. **9.** Науменко Н.В. Ліричні портрети Катерини Білокур / Наталія Науменко // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях і колегіумах. – 2008. – №4. – С. 59-68. **10.** Eliot, T.S. Old Possum’s Book of Practical Cats [Electronic Resource] / T.S. Eliot. Available from : <http://www.moggies.co.uk/html/oldpssm.html>.

В статье с позиций стилистического и литературоведческого анализа рассмотрены поэтические и эссеистические произведения, в которых сквозным анималистическим образом является кот (кошка). Показано, что чередование стилевых элементов обуславливает особую жанровую палитру произведений, вариативность их восприятия реципиентами разного возраста, а следовательно, вызывает новую волну интереса к анимализму в литературе.

Ключевые слова: поэзия, эссеистика, анималистика, образы котов и кошек, интертекст.

The author of this article represented the results of stylistic and literary analysis accomplished over the poems and essays with a cat for the leading animalistic motif. There was shown that the alternation of style elements by the poets had created the special generic palette of their works and thereafter conditioned the various ways to percept them by different age readers; furthermore, this became the source of newly evoked interest to animalistic theme in literature.

Keywords: poetry, essay writing, animalistic theme, imaged of cats, intertext.